

Odlomek spominov o ustanovitvi Komunistične partije v Julijski krajini in Istri

I.

Kongres Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji, ki je zboroval v Ljubljani v Narodnem domu 28. in 29. junija 1914, je sklenil z večino glasov premestiti Izvršni odbor stranke iz Ljubljane v Trst. Do tega sklepa, ki je bil sprejet 29. junija, t. j. dan po sarajevskem atentatu, ni prišlo kar čez noč. Primorski socialni demokratje so že nekaj časa prej razpravljali na sejah svojih političnih odborov o tem, da bi bilo treba prenesti Izvršni odbor iz Ljubljane v Trst. Do te misli so prišli primorski socialisti iz dveh razlogov: temeljni razlog je bil, naj bi se Izvršni odbor prenesel iz tedanje purgerske Ljubljane v Trst, to se pravi, da bi ga premestili v tržaško proletarsko okolje, kjer je bila stranka že močno razvita. Drugi razlog pa je bilo dejstvo, da je bila Dalmacija, ki je spadala v okvir Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji, le predaleč od Ljubljane in je zategadelj preveč trpelo socialistično gibanje v Dalmaciji in deloma tudi v Istri. Poudarjam ta dva razloga primorskega predloga za preselitev Izvršnega odbora iz Ljubljane v Trst zato, ker je tržaški nacionalistični list »Il Piccolo« strašno godrnjal, češ da bo sedaj tudi Jugoslovanska socialistična stranka pomagala slovenizirati tržaško mesto, kakor da bi bilo treba za slovenizacijo katerega koli mesta le nekoliko dobre nacionalistične volje. V Trstu imamo še danes ljudi, ki ne razumejo objektivnih razlogov, zaradi katerih se je v Trstu poitalijančilo ogromno Slovencev, Hrvatov, Grkov in tudi Nemcev.

Razumljivo je, da takih namenov, t. j. slovenizacije Trsta, pri nas ni bilo. Predlog za premestitev Izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji je bil končni rezultat dolge diskusije na goriški deželni konferenci, ki je bila 24. maja 1914. Pred konferenco pa smo že začeli zbirati v Trstu in na Primorskem sredstva za izdajanje slovenskega socialističnega dnevnika v Trstu. Zbrali smo podpisov za 11.500 avstrijskih kron, kar je bila za tiste čase velika vsota. Na Primorskem je socialistično gibanje zavzelo velik razmah, zaradi česar Trst s Primorsko ni mogel več ostati brez svojega slovenskega socialističnega dnevnika. »Zarja«, ki je izhajala v Ljubljani, ni več zadostovala za Primorsko. Prihajala je prepozno in se kot osrednje strankino glasilo ni mogla spuščati podrobneje v močno razgibane primorske razmere.

O razmahu socialističnega gibanja na Primorskem in v Dalmaciji nam govori že število delegatov na IX. kongresu v Ljubljani 28. in 29. junija 1914. S Kranjskega je prišlo na kongres 42 delegatov, Štajerska, kjer smo imeli

velike premogovnike, je poslala 6 delegatov, Koroška z železarno in rudniki svinčene rude pa enega; skupaj torej 49 delegatov. Primorska pa: Trst 24 delegatov, Goriška 20 delegatov, Istra 2 delegata, Dalmacija 5 delegatov, skupaj torej 51 delegatov. Politične organizacije Jugoslovanske socialnodemokratske stranke so bile pravzaprav samo v Trstu, na Primorskem, v Istri in Dalmaciji. Poleg tega so se izrekli za premestitev Izvršnega odbora stranke v Trst še jeseniški delegati, tako da je bila precejšnja večina za to operacijo. Ne bo odveč, če tu povem, da je v vseh mestih Primorja, Istre in Dalmacije delovala in imela svoje organizacije tudi Italijanska socialistična stranka v Avstriji. Za položaj v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki v Avstriji je zanimivo tudi dejstvo, da je šele IX. kongres Jugoslovanske socialnodemokratske stranke leta 1914 sklenil ustanoviti mladinsko organizacijo. Do tedaj so v Trstu, Gorici pa tudi v Ljubljani marsikdaj predlagali ustanovitev mladinske organizacije, vendar so starejši tovariši to nenehno odklanjali. Osebnostem sem že 1904 na seji Političnega odbora v Trstu zaman stavil tak predlog. Zato je bila do leta 1914 Jugoslovanska socialnodemokratska stranka brez mladinske organizacije in zagadelj tudi brez mladega prirastka v svojih vrstah. Le na Primorskem se je zbirala mladina v »Ljudskem odru«, kolikor se ni udeleževala v italijanski socialistični mladinski organizaciji. Razumljivo je, da je pomanjkanje mladinske organizacije stranki zelo škodovalo. Ne bi bilo prav, če ne bi omenil, da je bilo pridobivanje mladih za socialistično gibanje v tistem času izredno težko, vendar ne tako težko, da ne bi bilo mogoče ustanoviti vsaj začetne mladinske organizacije, če ne drugače, vsaj iz tistih mladincev, ki so se zbirali na Primorskem v prosvetnem društvu »Ljudski oder«, na Kranjskem pa verjetno v prosvetnem društvu »Vzajemnost«.

Še en razlog je bil, ki je primorske slovenske in hrvatske socialiste silil za premestitev Izvršnega odbora stranke iz Ljubljane v Trst. V Trstu bi se bil našel Izvršni odbor Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji v neposrednem dotiku z Izvršnim odborom Italijanske socialistične stranke v Avstriji. V tistem času smo dosegli — ali se nam je vsaj zdelo, da smo že zgradili — zelo močno podlago za sodelovanje med italijanskim in slovenskim proletariatom. Italijanski proletariati se je bil že davno nehal politično naslanjati na italijanske liberalce, slovenski pa se je tudi močno odtujil slovenskemu nacionalističnemu gibanju. V Dalmaciji je prišlo za tiste čase do relativno pospešenega razmaha industrije in do nenavadne pomnožitve proletariata. Isto velja za Pulj in Milje. Dalmatinski in istrski tovariši so se večkrat pritoževali, da so predaleč od Izvršnega odbora stranke.

Na Primorskem, v Istri in v Dalmaciji smo imeli kar lepo število večjih in manjših industrijskih središč. V industriji teh krajev so delali slovenski in italijanski ter hrvatski delavci. To je bilo tisto, kar je predvsem ustvarilo pogoje za tesno sodelovanje med delavci vseh treh narodov; lahko bi rekli, celo med delavci štirih narodov, kajti v Trstu, Monfalconu, Pulju in drugod je bilo tudi precej nemških visokokvalificiranih delavcev, ki so imeli v Trstu svojo, nemški socialnodemokratski stranki v Avstriji podrejeno politično sekcijo. Predlog za preselitev Izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji iz Ljubljane v Trst ni bil nikakršna sanjarija, nikakršna prevzetna želja Primorcev, da bi imeli oni namesto kranjskih tovarišev vodstvo stranke v svojih rokah, marveč je bil dobro premišljen,

imel je zelo resno podlago in zanj so govorili objektivni razlogi. Poleg tega so se bili tudi na Primorskem oglasili v stranko intelektualci, čeprav je treba priznati, da je bila stranka v Ljubljani glede intelektualcev za spoznanje na boljšem kakor Primorska. Vsaj glede kvantitete. Pa tudi kvaliteto niso zaostajali za primorskimi. Vseh skupaj pa je bilo vendarle zelo malo.

*

Izvršni odbor, širši in ožji, ki je bil premeščen v Trst, je imel kratko življenje. V tem kratkem življenju se je moral poleg drugega pripravljati predvsem na Mednarodni socialistični kongres, ki naj bi bil zboroval jeseni 1914 na Dunaju. Toda 28. julija 1914 je Avstrija napovedala vojno Srbiji in se je ta vojna, ki je bila za srbski narod vsekakor obrambna, prav kmalu spremenila v prvo svetovno imperialistično vojno. To je bil formalni razlog, da napovedanega mednarodnega socialističnega kongresa ni bilo. Namesto mednarodnega socialističnega kongresa je prišlo do poloma Druge internacionale.

V Trstu smo se začeli že prej pripravljati, da bi začeli izdajati glasilo Jugoslovanske socialnodemokratske stranke »Zarja« v Trstu. V ta namen smo iskali urednike in tiskarno. Spotoma naj bo povedano, da smo si zaenkrat zagotovili le sodelovanje Ivana Cankarja kot urednika literarne rubrike. Cankar naj bi bil prišel v Trst. Etbin Kristan je odklonil, da bi ostal urednik »Zarje«. Povedal je, da ima že vse urejeno za potovanje v Ameriko. Ne vem, ali naj pripišem ta njegov sklep večnim finančnim težavam »Zarje« in stranke, ki nista dobivali od nikoder nobene pomoči, razen pomoči, ki jima je nudilo delavstvo, ali pa njegovim družinskim razmeram. Vojna nas je takorekoč rešila vseh finančnih skrbi. Med prvimi dejanji avstrijske vlade po napovedi vojne Srbiji je bila prepoved izdajanja »Zarje« in »Rudarja«. »Zarja« ni smela več izhajati.¹ Zanimivo je, da enak ukrep dunajske vlade ni zadel nobenega slovenskega narodnega dnevnika niti ne italijanskih in nemških socialističnih listov. Prav tako se avstrijska vlada ni dotaknila niti italijanskih nacionalističnih listov, ki so bili iredentistično usmerjeni. To poslednje pa je poglavje zase.²

Takoj ko je bila napovedana mobilizacija in sicer mobilizacija moških do dvainštiridesetega leta, so se mesta in vasi izpraznile. Tržačani seveda niso šli z navdušenjem v kasarne. Saj so vedeli, kaj jih čaka. Še sedaj so mi živo v spominu »marškompanij« tržaškega 97 pešpolka, ki so bile namenjene na fronto. Vojaki teh kompanij niso prepevali in tudi godba ni nič pomagala. Bili so kot živi mrtveci. Vendar jim je bila na obrazu vtisnjena odločna volja, da se bodo na fronti ob prvi priliki vdali v ujetništvo. Ne bi bilo prav, če bi trdil, da ni bilo v Trstu in sploh na Primorskem tudi nekaj navdušenja za vojno, toda tega je bilo zelo malo. Zgodile pa so se stvari, katerih v Trstu nismo pričakovali. Tržaški proletariat je bil pač vzgojen v duhu avstromarksizma, kakor proletariat vseh avstrijskih narodov — v duhu internacionalizma. O resnični revolucionarnosti je težko govoriti, toda bil je vedno

¹ »Zarja« se je na to preselila v Trst, kjer je leta 1915 izhajala do 29. septembra. Op. ur.

² Avstrijska vlada se tedaj ni marala zameriti italijanskemu tisku, ker je kotirala z Italijo, glede katere si je delala utvaro, da bo ostala ves čas vojne vsaj nevtralna.

punčarsko razpoložen. Strankina organizacija ni bila revolucionarna. Navzlic vsemu so delavci pričakovali, da Internacionala ne bo ostala pasivna in bodo socialistične stranke vojno preprečile. Ko pa je Nemčija 4. avgusta 1914 stopila na stran Avstrije, vdrla v nevtralno Belgijo in so nemški socialni demokrati, ki so bili do tedaj zgled proletariatu vseh dežel, glasovali za vojne kredite in je zaradi discipline glasoval za vojne kredite tudi Karl Liebknecht, ki je bil kasneje zaprt in postal žrtev reakcije, je tudi tržaški proletariat začel izgubljati vero v socializem. Ko je zvedel, da je glasilo nemške socialnodemokratične stranke v Avstriji »Arbeiter Zeitung« objavilo znameniti uvodnik pod naslovom »Nach Paris!« (Na Pariz!), je postal razočaran in povsem pasiven. V Franciji so vojni hujskači umorili francoskega socialista Jaurès, dotodaj največji protivojni kričač. Hervé se je prelevil v ministra v enotni francoski vladi, a v buržoazne vlade so stopili tudi angleški in belgijski socialisti. Z eno besedo, Druga internacionala se je razbila in lepi sklepi kongresov Druge internacionale, da bodo socialistične stranke v primeru svetovne vojne razglasile splošno svetovno stavko, se niso uresničili. Namesto da bi socialistične stranke vabile proletariat v boj proti vojnim hujskačem in proti vojni, so vabile vsaka svoj proletariat, naj se energično bori proti drugim narodom in torej tudi proti proletariatu drugih narodov. Mesto internacionalizma, mesto mednarodne solidarnosti proletariata je zavzel socialni šovinizem. Samo tri socialistične stranke so se obnašale nekoliko drugače, čeprav vsaka po svoje. Socialistična stranka Italije je razglašala nevtralnost in sklenila »ne podpirati in ne bojkotirati vojne«; prepustila je torej svoji buržoaziji proste roke. Srbska zastopnika socialistične stranke v beograjskem parlamentu sta glasovala proti vojnim kreditom, navzlic temu, da je bila Srbija napadena. Lenin je takrat izjavil, da bi bili smeli smatrati srbsko vojno kot obrambno vojno, kot pravično vojno, če ne bi bila Srbija pod vplivom imperialističnih velesil in zato le njihova politična figura. Samo boljševiki v Rusiji so napovedali odločen boj proti vojni. Lahko rečemo, da je bila to edina socialistična stranka, ki je javno, odkrito in odločno nastopila proti vojni.

Povedal sem že, kako so ti dogodki vplivali na tržaški proletariat. Kljub razočaranju in obupu so posamezni delavci v Trstu prihajali v prostore Izvršnega odbora jugoslovanske in italijanske socialistične stranke in zahtevali, naj se vendarle uresničijo sklepi Druge internacionale, za katere so dobro vedeli. Jugoslovanska socialnodemokratična stranka v Avstriji tedaj teh sklepov sama ni mogla uresničiti, ker je bila prešibka, niti ne skupaj z italijansko socialistično stranko v Avstriji. Izdali smo le protivojni proglas, ki ga je policija takoj zaplenila in zaprla nekaj tovarišev. Takrat se nam je zdelo, da smo naredili vse, kar smo mogli. Prepričan sem pa, da bi bili lahko tvegali mnogo več. Počasi so večino članov Izvršnega odbora naše tedanje stranke mobilizirali. Jugoslovanska socialnodemokratična stranka je dejansko ostala brez glasila in brez Izvršnega odbora.

Med tem časom so si levo orientirani socialisti že začeli prizadevati, da bi prišlo do nekakšnega skupnega dela med socialisti vojujočih se držav proti vojni. Tako je bil na primer že septembra 1914 v Milanu ožji sestanek »levo orientiranih« avstrijskih socialistov in socialistov Italije. Na tem sestanku je bil tudi voditelj italijanske socialistične stranke v Avstriji pokojni Valentin Pitoni. Morda bo naše bralce zanimalo, da se je tega sestanka udeležil še tedanji urednik glasila socialistične stranke Italije Benito Mussolini, ki se je

zavzemal za brezpogojno nevtralnost Italije, in je pravilno trdil, da nima proletariat v imperialistični vojni nič iskati. Pravim, da bi to naše bralce morda zanimalo zategadelj, ker je bil Mussolini kmalu potem leta 1915 na sestanku milanske socialistične sekcije izključen iz stranke, ker je začel propagirati vstop Italije v vojno na strani Antante. Kakršnih posebnih sklepov mednarodnega značaja ta konferenca v Milanu ni sprejela.

Sklepi sestankov bolj ali manj levo orientiranih socialistov v Milanu, Zimmerwaldu itd. so seveda daleč od tega, kar so hoteli boljševiki z Leninom na čelu.

Prehrambene (aprovizacijske) razmere v Trstu so bile od vsega začetka vojne neznosne. Treba je sicer priznati, da so se tržaške delavske konzumne zadruge, katerim je načeloval Valentin Pitoni, resno zavzemale za to, da bi bil Trst dobro založen z jestvinami. Prav tako je treba priznati, da se delavskim tržaškim zadrugam to ni posrečilo, čeprav je Valentin Pitoni nenehno potoval iz Trsta na Dunaj in obratno, da bi dosegel dobro preskrbo z živili za Trst in primorska mesta sploh.

Med tržaškim prebivalstvom je vladalo veliko zanimanje za to, kaj bo napravila Italija, ki je bila član Trozveze, se pravi, član zveze med Nemčijo, Avstrijo in Italijo. Italija ni šla v vojno in je razglasila nevtralnost. Izgledalo je, da je Avstriji vsaj zaenkrat to všeč. Šušljalo se je tudi, da je Avstrija ponudila Italiji Trentin v primeru, ako bi bilo potrebno, da bi se Italija vojaško pridružila Avstriji. Iz listov, ki so še vedno prihajali, čeprav ilegalno, iz Italije v Trst, se je zvedelo, da je Italija to odklanjala in da želi ostati nevtralna.

Vprašanje odnosov avstrijske vlade do avstrijskih narodov, ki se ga bom tu le spotoma dotaknil, je posebno vprašanje in dobro bi bilo, če bi ga kdaj temeljito obdelali. Avstrijske vlade se v resnici niso »lepo« obnašale do nobenega avstrijskega naroda in govoriti o dobrem ali slabem odnosu avstrijske vlade do avstrijskih narodov je po mojem mnenju napačno. Ne gre za odnos avstrijske vlade do avstrijskih narodov, marveč gre za odnos avstrijske vlade do buržoazije avstrijskih narodov in do avstrijskih reakcionarnih in konzervativnih elementov, ne glede na to, kateremu narodu so ti reakcionarni in konzervativni elementi pripadali. V Trstu so Italijani govorili, da avstrijska vlada podpira Slovence, Slovenci pa so govorili, da avstrijska vlada podpira Italijane. Resnično pa je, da so avstrijske vlade podpirale italijansko konzervativno buržoazijo že zaradi tega, ker je ta italijanska primorska in istrska buržoazija hote ali nehote morala biti nasprotna vsakemu razširjenju demokracije, kar je bilo v skladu s politiko avstrijskih vlad. Italijanske delavce in italijanske napredne ljudi pa avstrijske vlade niso nikdar podpirale. Podpirale so slovensko buržoazijo v Trstu in slovenske konzervativne elemente predvsem iz razrednih stališč in pa zato, ker je bila ta primorska slovenska buržoazija strahovito avstrijsko in monarhistično razpoložena. O kakih »dobrih« odnosih avstrijske vlade do italijanskega in slovenskega delovnega prebivalstva ni bilo govora. Res je, kar sem že povedal, da avstrijska vlada za časa balkanske vojne in ob napovedi vojne Srbiji ni zaplenila niti tržaškega filioiredentističnega lista »Il Piccolo«, ne socialističnega lista »Il Lavoratore«, pa tudi ne slovenskega narodnega lista »Edinost«, medtem ko je takoj ob napovedi vojne Srbiji že 28. julija 1914 prepovedala izdajanje »Zarje« in »Rudarja«.

Silvestrovo 1914 smo praznovali pri pokojnem dr. Ferfolji. Navzoči smo bili: pokojni dr. Šolar z ženo, katerega je, ne vem zakaj, pokojni Jože Kopač pritegnil v uredništvo »Železničarja«; pokojni dr. Jan z ženo, ki ni bil socialist, marveč velik panslavist; pokojni dr. Ferfolja z ženo; Dragotin Gustinčič, ki takrat ni bil še poročen, in podpisani z ženo. Čisto odkritosrčno moram priznati, da se v taki družbi nisem počutil nič dobro. Saj smo bili v resnici samo trije člani socialnodemokratske stranke in to Ferfolja, Gustinčič in podpisani. Tudi na tem večeru se je vnel pogovor o narodnem vprašanju in o tem, kaj bo naredila Italija. Če me spomin ne vara, so si vsi želeli, da bi Italija stopila v vojno na strani Antante in tako pomagala porušiti Avstrijo. Bil sem edini, ki nisem zagovarjal take misli, trdeč, da kot socialisti nimamo nobenega interesa razširjati že tako preveč razširjeno vojno in da ne verjamem, da bi bilo mogoče s pomočjo vojne rešiti nacionalno vprašanje v socialističnem smislu. Opozoril sem zlasti, da bo Italija anektirala tudi Trst, če bo stopila v vojno, kajti če bi se bila hotela Italija Trstu odreči, bi bila že sprejela avstrijsko ponudbo glede Trentina, ki bi ga bila Italija dobila morda le s svojo nevtralnostjo. Odgovorili so mi skoraj v zboru: »No, kaj pa bo, četudi si vzamejo Trst!« Povedal sem svoje prepričanje, da se v tem primeru Italija ne bo zadovoljila s Trstom, marveč bo hotela imeti tudi precejšen del tržaškega zaledja, kajti imeti mesto brez zaledja je največja neumnost in največji greh, ki se more napraviti prebivalstvu mesta in prebivalstvu zaledja. Moje besede seveda niso nič zalegle; razume se, da prav tako ni veliko zaleglo njihovo mnenje glede vprašanja, ali se bo Italija udeležila vojne ali ne.

Navadno mislijo, da se je Italija šele med vojnim časom pogovarjala z Antanto o tem, kaj bi ji Antanta dala, če bi stopila v vojno na njeni strani. Resnica je, da si je Italija, še ko je bila članica Trozveze z Avstrijo in Nemčijo in ko se je ustanovila Antanta, prizadevala, da bi se iztrgala iz Trozveze in pristopila k Antanti. Zanj torej pregovori z Antanto, ki so se začeli takoj po začetku prve svetovne vojne, niso bili nič novega. Pogovori so bili tajni; razkrili so jih boljševiki po zmagi Oktobrske revolucije, ko so javno natisnili tajne pogodbe in predlagali konec vojne brez aneksij in kontribucij s popolno pravico do samoodločbe.

Ko namreč Antanta predlogov ruske proletarske revolucije ni hotela sprejeti, so boljševiki, ki so predlagali tudi odpravo tajne diplomacije in javno obravnavanje vseh mednarodnih vprašanj, objavili najrazličnejše tajne dokumente, med temi tudi Londonski pakt z vsemi pridanimi dokumenti. Ta Londonski pakt je bil v Evropi precej časa tajen, vendar ni izključeno, da je tedanja italijanska vlada, ali vsaj tedanji italijanski minister Sonnino povedal o njem kakemu tržaškemu iredentističnemu voditelju, morda takratnemu lastniku lista »Il Piccolo« Mayerju, o katerem je bilo znano, da je bil v tesni zvezi z italijanskim zunanjim ministrstvom. Med tem časom pa sta začela Mussolini in D'Annunzio svojo akcijo, da bi Italija pristopila k Antanti. Akcija se je začela takoj po tem, ko so Nemci nekajkrat temeljito porazili francosko armado. Leta 1915 je potekel rok Trozveze, ki je bila naperjena predvsem proti Franciji, Italija se je čutila svobodno, Trozveze ni hotela obnoviti in je 24. maja 1915 napovedala vojno svojim nekdanjim zaveznikom, predvsem Avstriji.

Takrat so poklicali k vojakom tudi mene. Nisem bil na fronti. Premeščali so me iz kraja v kraj in leta 1917 sem se znašel v bolnišnici v Gradcu, kjer

sem ostal do julija 1918. V bolnišnici sem imel na razpolago dobro knjižnico. Ob nedeljah pa sem navadno predaval tamkajšnjemu društvu »Domovina«, ki je bilo v rokah slovenskih delavcev.

*

Med vojno se nekaterih dogodkov v Ljubljani in v Trstu nisem mogel udeležiti, ali nanje vplivati. Število članov Izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji se je še bolj zmanjšalo. Nekatere teh dogodkov bom omenil le spotoma, čeprav bi bilo treba o njih mnogo več govoriti in jih marksistično analizirati.

25. decembra 1916 je zborovala v Trstu izredna konferenca Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Na tej konferenci so na predlog dr. Henrika Tume sprejeli med drugim tudi naslednjo resolucijo:

»Meščanske nacionalistične in klerikalne stranke, ki so se po izbruhu vojne vrtele v kolobarju in ki se niso mogle precej časa iztrezniti, so se končno zedinile v eni točki: Stranke naj se koncentrirajo! Razlogov za to so imele meščanske stranke vseh narodov dovolj. Poljaki in Nemci, Čehi in Slovenci so vsi slovesno prisegli na to potrebo. Povsod je bila nevarnost za narod in povsod je bilo treba dobiti za koncentracijo tudi socialiste. In zgodilo se je res, da so se socialisti na Poljskem in na Češkem pridružili zvezi meščanskih strank, kar je pač zbudilo pri teh velikansko zadovoljnost.« »Po našem mnenju pa obstoji za vsako, v jedru zdravo socialistično stranko, vedno in povsod le ena dolžnost: ostati zvesta svojim političnim načelom in svojemu mednarodnemu programu, ako hoče resnično rešiti narodno vprašanje na podlagi enakopravnosti, enakoveljavnosti in avtonomije vseh narodov. Aktualna važnost tega problema je za nas prevelika in slovesna, da bi jo zatajevali ali kakorkoli omalovaževali. Vse naše dosedanje delo na tem polju in vsa naša preteklost govori o tem dovolj zgovorno. Za meščanske stranke je bilo in je narodno vprašanje vse nekaj drugega kot za nas.« Zato »ne vidimo in ne moremo videti v koncentraciji strank kakega koristnega dela za narod. Pri nas še posebej ne. Koncentracija strank na Slovenskem bo glede na naše zaostale splošne razmere služila le klerikalni stranki... Druge stranke bodo pri tem igrale klavarno vlogo podrejene štafaže... Slovenski socialisti kratkoročno odklanjamo vsako sodelovanje pri podobnih podjetjih... Bodočnost slovenskega naroda je v socializmu in za ta ideal bomo mirno, odločno in nevezano delali naprej.

Zastopniki Jugoslovanske socialistične stranke izjavljajo ponovno in slovesno, da je za socialistično delavstvo rešitev narodnega vprašanja v smislu enakopravnosti važna kulturna zahteva in zato odločno protestirajo proti vsakemu zapostavljanju in omalovaževanju posameznih narodov in proti vsakemu vsiljevanju narodnih predprav. Ugotavljajo pa obenem, da zasleduje nacionalistična politika meščanskih strank smotre in namene, ki se očitno križajo z interesi in cilji organiziranega socialističnega delavstva. Nacionalistična politika ni dosegla niti najmanjšega sporazuma med narodi, nasprotno, povečala in poostrišla je narodno sovraštvo in iz njega izvirajoča neštevilna zla, medtem ko je izvrstno služila strankinim in razrednim interesom meščanstva na največjo škodo delavskih pripadnikov lastnega naroda.

Jugoslovanska socialistična stranka odklanja vsak stik v kateremkoli momentu in v katerikoli obliki z meščanskimi strankami, ki si kujejo sedaj na podlagi narodne koncentracije kapital za sedanje in bližnje čase. Združitev z meščanskimi strankami bi pomenila prostovoljni samomor stranke in nečastno zatajevanje njene preteklosti in njenih ciljev, bi ji vezala roke in kompromitirala njen prosti naravni razvoj in sploh njen obstoj. Slični poskusi pri drugih narodih, kjer so se socialistične skupine z neodpustljivo nedoslednostjo pridružile gospodujoči politiki in so bile zaradi tega že po prvih trenutkih primorane nastopiti na način, ki bije v obraz temeljnim načelom socializma, le potrjujejo te nazore in kažejo zgovorno, da je za delavsko ljudstvo le v doslednem boju za uresničenje razredne in mednarodne pravičnosti njegov spas in njegova zmaga.»³

Kaže, da je v decembru 1916 Jugoslovanska socialnodemokratska stranka po zaslugi dr. Henrika Tume zavzemala pravilno socialistično stališče. Voditi in ne biti peto kolo.

Konec maja 1917 je bila podana v avstrijskem parlamentu znamenita majniška izjava slovenskih in hrvatskih liberalnih in klerikalnih poslancev v avstrijskem parlamentu, ki je zahtevala združitev vseh Jugoslovanov v posebni državi, seveda v okviru avstrijske države.

Po majniški deklaraciji so se začeli posamezni voditelji Jugoslovanske socialnodemokratske stranke odtujevati tržaški resoluciji in v njej poudarjenim načelom.

17. junija 1917 je bila deželna konferenca Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Ljubljani. V sprejeti resoluciji je bilo rečeno, da so se zastopniki zbrali v Ljubljani, da se porazgovore o dosedanjem delu ter da si začrtajo pot za bodoče dni. Na konferenci so sklenili poslati na tako imenovano mirovno konferenco v Stockholm delegacijo, sestavljeno iz dr. Henrika Tume, Antona Kristana in Jožeta Kopača.

Med tem je bila 29. junija 1917 sprejeta na posebni konferenci v Chicagu znamenita »Chicaška izjava«, katero je sestavil Etbin Kristan in v kateri je bilo med drugim rečeno: »Temelji protiljudskih sistemov so se pričeli tekom vojne, zlasti v njeni zadnji periodi majati. Rusija se je z odločnim zamahom⁴ otrsela carskega despotizma in s tem ves kulturni svet rešila ene najnevarnejših avtokratičnih sil. S svojo uspešno revolucijo je dobila ruska demokracija neprecenljiv pomen za demokratičen razvoj vsega kulturnega sveta. Druge avtokracije so s padcem carizma izgubile najmočnejšo podporo; pomlajena Rusija se tako krepko reformira v napredni in svobodni smeri, da postaja vzor demokracijam vsega sveta. S tem pa postaja tudi sila, ki bo imela v nadaljnjem mednarodnem razvoju in zlasti pri sklepanju miru, ki mora zaključiti sedanjo vojno, neprecenljiv vpliv. Nova Rusija je vsemu svetu naznanila svoje mirovne pogoje, ki odklanjajo vse aneksije, vse vojne odškodnine, poudarjajo pa pravico vsakega naroda, da sam odločuje o svoji usodi. Klic ruske demokracije je že našel odmev.«⁵

Dalje je v tej resoluciji glede rešitve slovenskega narodnega vprašanja povedano naslednje:

³ Zgodovinski arhiv Kom. partije Jugoslavije, tom V, str. 281—285. Podčrtal pisec.

⁴ Gre za februarško, t. j. buržuazno revolucijo leta 1917.

⁵ Zgodovinski arhiv KPJ, tom V, str. 287.

» Jugoslovani so po krvi in jeziku tako sorodni, kakor enoten narod, ki se deli po narečjih; vendar je zgodovinska usoda določila posameznim delom ločen razvoj, iz katerega se je porodila tudi specifična plemenska zavest vsakega dela. Dočim ni med Jugoslovani večje jezikovne razlike, kakor med nemškimi, italijanskimi in mnogimi drugimi dialekti, ima vendar vsak del svojo literaturo, svoje posebne kulturne barve, šege in tradicije.

Upošteva je ta dejstva, smatramo za edino uspešno rešitev slovenskega in sploh jugoslovanskega vprašanja v politični združitvi vseh jugoslovanskih delov, ki pa prepušča avtonomijo vsakemu delu v vseh rečeh, katere niso po svoji naturi vsem skupne. Realizacija te ideje je mogoča v politični obliki jugoslovanske federativne republike, ki jo s tem označujemo za svoj cilj...«⁶

Majniška deklaracija je vnesla med voditelje in intelektualce Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji precejšnjo zmedo. Glede te deklaracije ni bilo med slovenskimi socialisti enotnosti. Do enotnosti je prišlo kasneje. Abditus (Albin Prepeluh) trdi, da majniška deklaracija pomeni deklaracijo vsega naroda, čeprav socialisti niso bili povabljeni, da bi bili sodelovali pri sestavljanju te deklaracije. Medtem pa smatra Tivolsko resolucijo iz leta 1909, ki so jo sprejeli na posebni konferenci zastopniki socialističnih strank jugoslovanskih narodov ob navzočnosti zastopnikov avstrijske, nemške, češke in italijanske socialne demokracije, za enostavno strankino deklaracijo, ki nima nobene vrednosti.

V novembru 1917 je prišlo do zmagovite boljševiške revolucije v Rusiji, toda Abditus trdi v svojem članku, ki ga je objavil v »Napeju«, letnik I; št. 62, 65, 67 in 68 z naslovom »Dialog na prozoru«, da »jugoslovanski delavci ne morejo slediti zgledu ruskih boljševikov in da šele takrat, kadar bomo svobodni in samostojni, bomo mogli misliti na potrebne zveze z drugimi narodi — na mednarodnost«.

Kakor se vidi, Abditus ni bil samo nasprotnik boljševiške revolucije, ampak ni sprejel niti načel nujnosti mednarodnega proletarskega sodelovanja. Te svoje misli ni bernsteinovec Abditus (Albin Prepeluh) prej nikdar izpovedal tako jasno in odločno. Bil je hujši kot Bernstein.

Boljševiška revolucija je prinesla nov veter v delavsko gibanje in čeprav je odvzela Antanti vso rusko armado, je pomagala Antanti veliko več, kakor prejšnja carska Rusija z vsemi svojimi generali. Hkrati je bila ta revolucija začetek miru. Zahtevala je pravico narodov do samoodločbe, uvedbo socialističnih demokratičnih načel, odpravo tajne diplomacije in je drugi dan po svoji zmagi predložila vsem vojujočim se narodom, naj vojno končajo brez aneksij in kontribucij na podlagi demokratične samoodločbe narodov s pravico do odcepitve. Večina socialnodemokratičnih strank je bila že zlezla v umazano močvirje buržoazne demokracije in namesto da bi bila pomagala ruski proletarski revoluciji, je to revolucijo bojkotirala in se proti njej celo borila. Samo posamezne stranke in posamezniki v nekaterih deželah so začeli zbirati okrog sebe revolucionarne elemente, da bi pomagali boljševiški revoluciji in da bi skušali narediti doma to, kar so napravili boljševiki. Treba je priznati, da niti taka stranka, kakršna je bila Socialistična stranka Italije, ki je z vso dušo podpirala sovjetsko proletarsko revolucijo, ni bila organizirana za to,

⁶ Prav tam, str. 288.

da bi tako revolucijo vodila. Medtem je ves evropski proletariat podpiral ruske sobrate.

Buržoazne stranke nišo mirovale, marveč so skušale pridobiti na svojo stran tiste stranke in tiste socialistične elemente, ki niso podpirali boljševiške revolucije ali se zavzemali zanjo. To delo so buržoazne stranke delale pravzaprav že pred boljševiško revolucijo. Če človek čita liste in poročila iz časov prve svetovne vojne, ima občutek, kakor da so se buržoazne stranke nečesa bale, čeprav še ni bilo v Rusiji niti februarske niti oktobrske revolucije.

Slovenski liberalci in klerikalci so se leta 1916 zavzemali za ustanovitev nekakšnega Narodnega sveta. To so tudi *ustno* sporočili nekaterim zastopnikom Jugoslovanske socialnodemokratske stranke. Liberalci in klerikalci so se pri tem pokazali neodkritosrčni, kakršni so vedno bili, in so hoteli izigrati socialiste. Tako je na primer na konferenci Jugoslovanske socialnodemokratske stranke 25. decembra 1916 poročal dr. Tuma tudi o tem, da slovenski liberalci in klerikalci *ustno* vabijo jugoslovansko socialno demokracijo, naj bi pristopila k ustanovitvi Narodnega sveta in naj bi podpisala njegov proglas, ki so ga drugi dan objavili, ne da bi bili vedeli za stališče socialne demokracije do proglasa in do njegove vsebine. Na predlog dr. Tume je konferenca sprejela prej objavljeno resolucijo in odklonila vabilo liberalcev in klerikalcev. Zavzela pa se je za zopetno vzpostavitev močne, aktivne in smotno delujoče internacionale. Seveda so bile samo želje, kajti takrat o ustanovitvi takšne internacionale ni bilo mogoče govoriti, ali pa je bilo zelo težko, kajti treba bi bilo premestiti skoro nepremostljive zapreke.

O Stockholmski konferenci, ki je ni bilo, so krožile različne vesti. Med socialisti Antantinih dežel je največ pristašev našla vest, da so to konferenco sklicali nemški socialni demokrati po navodilu tedanje nemške vlade, ki je začela slutiti, da bosta Avstrija in Nemčija s svojimi sateliti premagani.

Slutnja nemške vlade, ali nemške buržoazije, da v vojni ne bodo zmagali, ni bila slučajna. Od vsega začetka je bilo za vsakega razumnega človeka jasno, da v tej vojni Avstrija, Nemčija in nekoliko njunih satelitov ali trabantov ne more zmagati proti velikemu številu bogatih in dobro oboroženih vele-sil in držav, ki nikakor niso mogle dovoliti nemškemu finančnemu kapitalu in nemškemu militarizmu, da bi zmagala.

Konferenca Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Ljubljani 4. junija 1917, ki smo o njej že govorili, je sklenila med drugim, da se bodo njeni delegatje udeležili konference v Stockholmu le v primeru, če bodo prišli na to konferenco zastopniki socialnodemokratskih strank vseh vojujočih se držav. Poslali so tudi telegram z naslednjo vsebino:

»V Ljubljani zbrani zastopniki Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji pozdravljamo Stockholmsko konferenco ter toplo pričakujemo, da se bodo udeležili mirovnega posvetovanja proletarci vseh dežel za skupno akcijo, za mir.«

Pridržek jugoslovanskih socialnih demokratov v Avstriji, da se bodo udeležili Stockholmske konference le v primeru, če bodo prišli zastopniki vseh vojujočih se držav, je bil popolnoma upravičen, kajti jasno je bilo, da socialistični zastopniki držav Antante tja ne bodo prišli. Zato je pridržek pomenil toliko, kolikor da »ne pridemo«.

Po Oktobrski revoluciji in zlasti po proglasu za mir, ki so ga poslali v svet boljševiki, je nastala, ne samo med socialnimi demokrati, marveč tudi

med zastopniki vseh evropskih držav velika zmeda in tudi velika skrb. Italija, ki je stopila v vojno leta 1915 na podlagi Londonskega pakta, v katerem sta ji Francija in Anglija obljubili zelo veliko tujega ozemlja, je doživela leta 1917 znameniti Kobariški poraz, po katerem si je opomogla šele leta 1918. Vojaki vseh dežel so bili vojne siti in ljudstvo je godrnjalo zoper pomanjkanje, katerega je preživljalo ves čas vojne. Parola bratstva med vojaki, ki so jo nenehno širili boljševiki in revolucionarno razpoloženi socialisti v Evropi, zlasti v okopih, je polagoma dosegla svoj cilj. Tedanji voditelji Jugoslovanske socialnodemokratske stranke si o vseh teh stvareh niso bili na jasnem, če izvzamemo posamezne člane.

*

V Trstu in v Ljubljani je bilo čutiti, da se vojna bliža koncu in so zaradi tega vsi začeli krepko razpravljati o stališču do boljševiške revolucije in o vprašanju, kaj bo s Trstom. O zmešnjavi, ki je vladala v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki nam ne govorijo samo različni članki, ki so bili tedaj objavljeni v enem ali drugem listu; ta zmešnjava je prihajala na dan na raznih konferencah, v resolucijah, člankih, in je bila očitna tudi na X. strankinem zboru, ki je bil v Ljubljani 25. in 26. decembra 1917. Osebnost sem poslal iz Gradca temu zboru pismo, v katerem sem med drugimi kritiziral to, da so sklicali kongres stranke med vojno in da so ga sklicali proti volji tedanjega predsednika Izvršnega odbora.⁷ Zraven sem trdil, da je v danem položaju najvažnejša naloga vsakega socialista boj za mir.

Če so bili jugoslovanski socialni demokrati v Avstriji na konferenci leta 1916 v Trstu odločno proti sodelovanju z buržoaznimi strankami, kar je bilo zlasti v tistih časih popolnoma na mestu, so na ljubljanski konferenci junija 1917 že omahovali in prav tako so omahovali nekateri delegati na strankinem kongresu v decembru 1917. Ta kongres se sicer ni izrekel za majniško deklaracijo, izrekel se je pa za tivolsko resolucijo iz leta 1909, ki ni bila povsem jasna. Skromno se je izrekel za podporo boljševiški revoluciji, toda kaj odločnega na tem kongresu ni bilo in na njem sprejeta resolucija v nobenem pogledu ni jasna. Prav zaradi te strankine neodločnosti in nejasnosti so začeli leta 1918 izdajati omladinci revijo »Demokracija«, ki se ni skladala s sklepi strankinega kongresa in s pisanjem strankinega glasila »Naprej«. Zastopniki te revije so bili naklonjeni majniški deklaraciji in temu, da je temeljna naloga socialne demokracije vendarle iti skupaj z ostalim delom naroda, za samoodločbo slovenskega naroda, pravzaprav za samoodločbo jugoslovanskih narodov. Izvršnemu odboru so očitali, da si glede tega ni na jasnem. Alojzija Štebi, urednica revije »Demokracija«, že v prvi številki revije očita X. strankinemu kongresu, da Jugoslovanska socialnodemokratska stranka ni izpolnila svoje dolžnosti do naroda, da je zavest narodov močno narasla, da je sistem narodno mešane države nezdružljiv s to zavestjo in da edini temelj vsega bodočega svetovnega razvoja more biti le *suverena narodna država*.⁸

Ta teza Alojzije Štebi, ki je bila naposled teza »Demokracije«, pa ne narekuje socialistični stranki, naj se postavi na čelo gibanja za uresničitev suverene narodne države, marveč sili stranko v Narodne svete in v Narodno

⁷ Predsednik Izvršnega odbora JSDS je bil od leta 1914 do leta 1917 Ivan Regent, pisec teh spominov. Op. ur.

⁸ Zgodovinski arhiv Kom. partije Jugoslavije, tom V, str. 325.

veče, kjer naj bi bila, kakor je res postala, za štafažo liberalcem in klerikalcem. Na konferenci stranke oziroma na vseslovenskem delavskem dnevu, ki je bil v Ljubljani 28. julija 1918, so že sklenili, da bo jugoslovansko delavstvo v Avstriji sicer energično nastopilo proti vsaki politiki, ki bi hotela braniti nadaljnjo nadvlado enega narodnega življa nad drugimi; izrekli so svojo trdno voljo po združitvi našega troimenega naroda v lastni demokratični državi in povedali, da bodo za dosego tega cilja zastavili vse sile. Medtem se je oblikoval Narodni svet, začela se je diskusija, ali naj socialni demokrati stopijo v ta Narodni svet ali ne.

Diskusija o vprašanju, ali naj socialni demokrati stopijo v Narodne svete, ki so se ustanovili po vsej deželi, je bila tudi v Trstu. V Trstu smo imeli dve struji: struja, ki sta jo vodila pokojni dr. Ferfolja in Rudolf Golouh, je zagovarjala idejo, da mora stranka stopiti v narodne svete; druga struja, ki so ji načelovali podpisani z dr. Henrikom Tumo, z Antonom Jernejčičem in drugimi in ki je imela nedvomno največ delavstva za seboj, je bila proti vstopu v narodne svete, trdeč, da bo v teh narodnih svetih, v katerih imajo liberalci in klerikalci večino, igrala socialna demokracija le žalostno vlogo petega kolesa. Boj za vstop ali proti vstopu v narodne svete je bil precej hud. Šlo je naposled za vprašanje, ali ostane socialnodemokratska stranka samostojna sila, ki bo vodila boj za samoodločbo narodov, ki naj se polagoma *organizira v revolucionarno stranko*, ali pa naj tudi mi preidemo v nacionalistične vode. Moram priznati, da je bila večina voditeljev Jugoslovanske socialnodemokratske stranke v Avstriji za vstop v narodne svete. Kolikor se spominjam, smo bili proti vstopu med vidnejšimi tovariši zares samo dr. Henrik Tuma, Anton Jernejčič in podpisani.

6. oktobra 1918 je bila v Zagrebu Jugoslovanska socialistična konferenca, na kateri so bili zastopani hrvatski, bosenski in slovenski socialni demokrati. Konferenca je reševala vprašanje, ali naj socialni demokrati vstopijo v Narodno veče, ki se je ustanovilo v Zagrebu, ali ne. Dr. Tuma, ki je bil član tedanjega izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratične stranke v Avstriji, se konference ni hotel udeležiti. Poslal je konferenci le daljše pismo, v katerem je bil proti temu, da bi stranka stopila v Narodno veče in zahteval je, naj stranka ne stopi nikjer v noben narodni svet. Podpisani sem bil povabljen na konferenco samo ad personam. Komaj sem bil namreč prišel od vojakov in nisem bil v nobenem odboru. Če ne bi bil povabljen ad personam, se konference ne bi mogel udeležiti.

Pred to konferenco sem se bil na vseslovenskem delavskem dnevu 28. julija 1918 v Ljubljani seznanil s tov. Bukšegom. Oba sva v pogovorih z nekaterimi drugimi slovenskimi socialisti zagovarjala mnenje: ne iti v Narodne svete, ne iti v Narodno veče, ostati samostojni, kajti položaj je revolucionaren in vsi avstrijski in ogrski socialisti naj se zedinijo in naj se enotno postavijo na čelo revolucionarnega vrenja. Ko sem odpotoval v Zagreb na konferenco jugoslovanskih socialnodemokratičnih strank, sem bil prepričan, da bo Bugšeg ostal zvest dani besedi. Komaj pa sem izstopil iz vlaka na zagrebški postaji, mi je prišel nasproti pokojni Haramina in mi povedal: »Na Bukšega ne računaj več, je že z nami.« Razume se, da mi to ni bilo všeč in da niti Haramini nisem hotel verjeti, ker sem smatral Bukšega vendarle za moža, ki bo svojo besedo držal. Na konferenci je Bukšeg res zastopal mnenje, da moramo stopiti v Narodno veče.

Na konferenci nisem imel pravice do glasovanja. Povedal sem le, da je nujno potrebno delati za to, da pride do enotnosti socialnih demokratov v Avstriji in na Ogrskem, ki naj bi izkoristili izredno ugoden, objektivno revolucionaren položaj v Avstriji in sledili zgledu boljševikov. Trdil sem, da bomo v Narodnem veču kakor v narodnih svetih za štafažo klerikalcem in liberalcem. Revolucionarni položaj v Evropi, ko se armade centralnih držav rušijo, nam nalaga skrb ne za nacionalno enotnost, marveč za proletarsko enotnost. Hkrati sem na prošnjo voditeljev tržaških italijanskih socialistov zagovarjal na konferenci tudi njihovo mnenje, ki je bilo, kakor so mi povedali, enako mojemu. Izjavili so in trdili, da so tudi oni proti vstopu v italijanske Narodne svete in da se moramo potegovati za enotnost evropskega proletariata in to v revolucionarnem smislu.

Proti vstopu v Narodno veče smo bili: brata Jakšič kot zastopnika socialnih demokratov Bosne in Hercegovine, zastopnik dalmatinskih socialistov, dr. H. Tuma in podpisani.

Naj tu povem, da so se slovenski socialni demokrati pri svojem stališču za vstop v Narodne svete in Narodno veče, kateremu je predsedoval pok. dr. Pribičević, naslanjali neupravičeno na predavanje Ivana Cankarja 20. aprila 1918 v Trstu.

Ko sem se vrnil od vojakov, sem se nekega dne srečal s Cankarjem v gostilni »Pri fajmoštru« v Ljubljani. Začela sva se pogovarjati o politiki. Nazadnje je prišla beseda tudi na njegovo predavanje 1918 v Trstu (Očiščenje in pomlajenje). Prav zgrozil se je nad tem, kako razlagajo socialni demokrati njegovo predavanje. Dejal je: »V Trstu sem mislil in tudi sedaj mislim, da bi bil moral proletariat preko svoje socialistične stranke načelovati gibanju za osvoboditev naroda in narodov. Nikakor nisem mislil, da naj bi šla socialistična stranka za štafažo klerikalcem in liberalcem v Narodne odbore. To je sramota za stranko in za proletariat.« Dalje sva raje govorila o drugih rečeh. O stališču slovenskih socialistov ni hotel več govoriti.

Prav tako kakor med Slovenci, se je začela tudi med Italijani diskusija o vprašanju, kaj bo s Trstom. Socialist Edmondo Puecher je v svoji reviji »La lega delle Nazioni« zagovarjal stališče, da mora Trst na vsak način priti pod Italijo in je prišel njegov italijanski nacionalizem tako močno do izraza, da je v svoji reviji zapisal, da v Trstu nimajo nobene besede ne slovenski narodnjaki, ne slovenski socialisti. Tako daleč so se »socialisti« odtujili internacionalizmu! Po vsej Evropi torej so socialisti razpravljali s stališča nacionalizma. Za proletarsko enotnost se niso menili. Valentin Pitoni, voditelj italijanskih socialnih demokratov na Primorskem, se je zavzemal za to, da bi ostal Trst s Furlanijo in obalnimi mesti Istre samostojna državica v okviru avstrijske demokratične republike. Narodni svet (slovenski) v Trstu je bil seveda za priključitev Trsta k Jugoslaviji. V tem svetu sta bila tudi dr. Ferfolja in Golouh. Vseh teh diskusij se ni udeleževalo italijansko delovno ljudstvo in tudi slovensko ne, četudi je treba priznati, da je bil v tistem trenutku večji del primorskega slovenskega prebivalstva za združitev z novo jugoslovansko državo. Ogromno število italijanskega delavstva pa je sledilo Valentinu Pitoniju za samostojno tržaško državico skupaj s Furlanijo in obalnimi mesti Istre. Proti tej zahtevi Pitonija je napisal v tedaj izhajajoči reviji »Demokracija« zelo oster članek pokojni dr. Ferfolja, ki mu je bilo na silvestrovo 1914 vseeno, če bi Italija okupirala Trst.

Vse te diskusije, vsi ti Narodni odbori in navsezadnje tudi Narodno veće niso imeli odločilne besede pri novi ureditvi Evrope.

Evropo je z razpadom Avstrije razdelila Antanta svojim interesom primerno. Če Italija na mirovni konferenci ni dobila Dalmacije, je ni dobila samo zato, ker Anglija in Francija nista bili voljni, da bi bila Dalmacija v italijanskih rokah. Ljubša jima je bila, zlasti Franciji, Dalmacija v rokah Jugoslavije. Jugoslavija, ali kakor se je prvotno imenovala, kraljevina SHS, je nastala taka in v takih mejah, v kakršnih jo je hotela imeti Antanta, nič več, nič manj. Po volji Antante je ostalo več kot ena tretjina slovenskega naroda in istrski del hrvatskega izven nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Sicer pa je naravno, da je Antanta morala dati Italiji vsaj del tega, kar ji je obljubila z Londonskim paktom.

Po porazu Avstrije so začele 3. novembra 1918 prihajati v Trst, Primorsko in Istro italijanske čete. Te tri bivše avstrijske province so nekaj časa vse skupaj imenovali Julijska krajina. Slovenski in hrvatski socialni demokrati Istre so ostali odrezani od izvršnega odbora Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, ki je imel po kongresu leta 1917 zopet svoj sedež v Ljubljani. Lepo število vodilnih tovarišev socialnodemokratske stranke in narodnjakov se je iz Trsta preselilo v Ljubljano in Maribor. Število voditeljev slovenskih in hrvatskih socialnih demokratov na Primorskem in v Istri se je zmanjšalo. Dejansko je socialnodemokratska organizacija na Primorskem in v Istri prišla v roke dr. Henrika Tume in podpisanega (Anton Jernejčič je zbolel). Šele nekaj kasneje se je vrnil na Goriško iz ruskega ujetništva Jože Srebrnič.

6. aprila 1919 smo sklicali v Trstu posebno konferenco delegatov primorskih in istrskih socialistov in smo na tej konferenci začasno ustanovili Neodvisno slovensko in hrvatsko socialistično stranko Julijske krajine. 21. septembra 1919 pa smo tudi na posebni konferenci sklenili pristopiti k Socialistični stranki Italije in sicer na podlagi načela, da mora biti v vsaki državi ena sama delavska socialistična stranka. Ves čas, ali skoraj ves čas mojega članstva v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki sem delal za organizacijsko enotnost socialističnega delavskega gibanja. Tudi dr. Tuma je imel take ideje. Sedaj se je po dolgih letih staro stremljenje uresničilo. To je bila sicer majhna, vendarle zmaga mednarodne solidarnosti proletariata. Kot člani italijanske socialistične stranke smo bili povabljeni na kongres te stranke, ki je bil v septembru istega leta v Bologni. Na tem kongresu sva bila izvoljena kot člana vodstva Socialistične stranke Italije za Julijsko krajino pokojni Giuseppe Tuntar in podpisani. Vseh članov vodstva nas je bilo 13.

Prav tako kakor v centralnem vodstvu smo bili slovenski in hrvatski socialni demokratje zastopani tudi v pokrajinskem odboru in v tržaškem ter goriškem političnem odboru. V pokrajinskem smo bili dr. Tuma, podpisani in pok. Poduje iz Pulja.

*

Vse to, kar se je zgodilo od začetka do konca prve svetovne vojne, je bilo naposled nekaka inkubacija, začetna dozorevajoča doba nove stranke, za katero še nismo imeli naslova, dozorevajoče obdobje novega gibanja, ki še nismo natanko vedeli, kakšno bo. Tudi nismo vedeli, kakšna naj bi bila ta nova stranka. Vedeli smo, da ne sme biti več takšna, kakršna je bila pred

vojno in da se bo treba revolucionarno orientirati. Ideja o tem, da mora dobiti združeno delavsko gibanje novo revolucionarno smer, da mora postati neprimerno bolj revolucionarno kot je bilo pred vojno, ni bil samo rezultat poloma Druge internacionale, rezultat naših premišljevanj, naše volje in našega zares intenzivnega dela, marveč so to ideje v obilni meri prinesli s seboj avstrijski, slovenski in italijanski vojni ujetniki iz Sovjetske Rusije. Na Krasu, na Goriškem in v Istri skoro ni bilo vasice, kjer bi ne bilo človeka, ki je posredno ali neposredno sodeloval v proletarski revoluciji v Sovjetski Rusiji. Razumljivo je, da so bile njihove ideje preproste, včasih zmedene in tudi to je razumljivo, da ni bilo mogoče iz naše organizacije narediti čez noč nekaj, za kar so potrebovali ruski boljševiki 15 let, med katerimi so imeli leta 1905 tudi svojo revolucijsko generalko.

V vodstvu italijanske socialistične stranke se je začel skoraj prvi dan po izvolitvi boj med maksimalisti in reformisti, čeprav je Socialistična stranka Italije prav na kongresu v Bologni pristopila k Tretji internacionali. Že na kongresu samem v Bologni je Bordiga nastopil proti temu, da bi se stranka udeležila volitev in da bi bila organizirana samo zaradi volitev. Enako kot v vodstvu italijanske socialistične stranke, se je začel tudi v Trstu boj za *komunistično partijo*. Začelo se je med Italijani in še bolj med Slovenci in Hrvati. To so bili seveda začetni boji, začetne praske, toda odločne. V slovenskem Primorju in v Istri je prišlo takoj po vojni, že leta 1919, med samim kmečkim prebivalstvom do velikega preloma, kateremu smo mi samo indirektno botrovali. Saj nas je bilo le nekaj, ki smo lahko hodili po deželi in delali v mestih. In vse to prostovoljno in brezplačno! Slovenski kmetje in vrtnarji, da ne govorim o slovenskih delavcih, so se začeli obračati k slovenskemu delu Socialistične stranke Italije v Trstu in Gorici. Začeli so najprej ustanavljati podružnice »Ljudskega odra«, potem so začeli ustanavljati strankine sekcije, a hkrati so začeli ustanavljati in so tudi ustanovili vrtnarske in kmečke zadruge, ki so se prav kmalu razmahnile po vsem Krasu in po Goriškem in ki so jih uničili šele fašisti, ko so prišli na oblast, čeprav so poskušali že prej slovenski narodnjaki te zadruge podkupiti in so nekatere odbornike, tudi predsednika Tržaške kmetске in vrtnarske zadruge, res podkupili. Vse to je bilo mogoče, ker nismo imeli kadrov. Delo v Julijski krajini je bilo namreč izredno težko.

Boj za ustanovitev Komunistične partije Italije v Julijski krajini in v Istri je bil težak, ne toliko na slovenski in hrvaški strani, kolikor na italijanski. Proti ustanovitvi komunistične stranke med Slovenci in Hrvati je bilo le nekaj naobraženih delavcev: Josip Petejan, Franc Milost, Vinko Kermolj, brata Anton in Franc Jernejčič in morda še kdo. Ogromno starih in novih članov iz ljudstva pa je hotelo imeti Komunistično partijo, v globokem prepričanju, da morejo samo z njeno pomočjo priti do svojih narodnih in drugih pravic.

Održani od slovenskega socialističnega glasila, z neznatnim številom sposobnih ljudi, smo morali skrbeti za to, da začnemo izdajati tudi svoje slovensko socialistično glasilo, ki je postalo leta 1921 glasilo Komunistične partije Italije. Dali smo mu ime »Delo«. Prva številka je izšla 20. februarja 1920. Naj tu povem z vso hvaležnostjo, da nam je ravnateljstvo dnevnika »Il Lavoratore« poklonilo 20.000 lir, kar je bilo za tedanje čase ogromna vsota, da smo lahko začeli izdajati »Delo« kot tednik. Začelo je izhajati takoj v veliki na-

kladi, za naše razmere, čeprav ga je bilo težko spravljati na dan. Bil sem osebno urednik tega lista. Med tem pa smo dobili za upravnika agilnega tovariša Vrama, ki je po drugi svetovni vojni še zmeraj zagovarjal samostojnost Trsta. Tudi njegovi organizatorski sposobnosti se imamo zahvaliti, da se je »Delo« tako hitro razširilo. Kdor bo bral »Delo«, ki ga menda najdemo samo še v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici, bo videl dvoje: prvič, da je jezik pomanjkljiv in drugič, da je začelo že od prve številke zagovarjati idejo Komunistične partije, čeprav je moralo spočetka kazati nekakšno srednjo linijo in dovoljevati tudi nasprotnikom Komunistične partije, da so izražali svoje misli. Danes ne bi mogel povedati, kateri tovariši so prvotno sodelovali pri »Delu«. Sam sem pisal članke tudi za dnevnik »Il Lavoratore« in včasih sem moral po več dni iz Trsta na seje vodstva italijanske socialistične stranke. Tako je bil marsikateri moj članek na hitro napisan v Rimu, Florenci, Milanu in drugod. Do junija 1920 se je »Delo« že tako razširilo, da smo ga sklenili izdajati trikrat na teden. Naklada — 16.000 izvodov. To sta nam omogočila brata Ivan in Jože Pertot, oba doma iz Kontovelca, ki sta pristopila k listu kot urednika. Največ pa je delal pokojni Jože Pertot, ki je bil vedno na delu in je skrbel, da je list v svojih mnogih dopisih, katere je sam urejal, zastopal komunistična načela. Med tem časom se je število političnih strankin jih sekcij potrojilo.

Težji je bil boj v italijanskem delu socialistične stranke, katerega smo se udeleževali tudi mi. Tam je bilo treba predvsem obračunati z nekaterimi intelektualci, kakor je bil na primer dr. Puecher, ki je napadal boljševiško revolucijo, nadalje Cernutz, ki je za časa vojne pisal članke, v katerih je proslavljal boje avstrijske vojske na Lovčenu in še mnogo drugih, ki so sicer trdili, da so socialisti in celo hvalili Lenina, vendar pa so zagovarjali taktiko italijanskih reformistov, katere so vodili Turatti, Treves in Modigliani.

Najbolj me je bolelo, da se je dr. Tuma, ki se je vedno zavzemal za čistost stranke in za to, da bi se stranka ne družila z nobeno narodno ali nacionalistično stranko v nobenem pogledu in celo za to, da bi že socialistični stranki dali komunistično ime, trdeč, da je to njeno ime, — rajši odtegnil političnemu delovanju, ko je prišlo do ustanovitve Komunistične partije. To je bila za goriško delavstvo nedvomno velika škoda. Kdor je poznal dr. Henrika Tumo, ki je veliko naredil za razširjenje socialistične stranke na Goriškem, je moral razumeti, da je bil ta njegov umik popolnoma logičen in da je ustrezal njegovemu temperamentu in njegovemu značaju. V komunistično partijo ni spadal.

Preden smo ustanovili »Delo«, smo ustanovili tudi revijo »Njiva« kot poskus za enotno fronto na kulturnoprosvetnem polju. Danes moram odkritosrčno priznati, da se nam je ta poskus ponesrečil.

Dasi smo veliko diskutirali v sekcijah, katerih so se radi udeleževali Jože Pertot in Jože Srebrnič, pa tudi Rovani in Kocjančič, dasi smo imeli poleg antikomunistov tudi sektaše, se je med bojem za in proti komunistični stranki vnel težak boj med dr. Tumo in menoj. Dr. Tuma se je predvsem bal razbiti socialistično stranko. Čeprav mu ne moremo očitati, da je bil antirevolucionar, ni razumel, da stranka, ki je ustvarjena za volitve, ki ima sijajno organizacijo za to, da vodi bodisi upravne bodisi politične volitve, nima možnosti, da bi vodila proletarijat v revolucijo, za katero so obstajali v Italiji vsi objektivni pogoji. Objektivni pogoji so resnično bili. Ulice italijanskih mest so bile v

rokah delavcev, cele glavne pokrajine so se ravnale pò sklepih socialistične stranke. Februarja 1920 je bil upor mornarjev v Anconi, kateremu je sledil upor arditov in drugih vojakov in med katerimi so želeli priti na našo stran tudi italijanski republikanci, če drugače ne, vsaj za strmoglavljenje monarhije. Ta upor, kakor tudi zasedba tovarn jeseni 1920 sta bila zaman. Tudi večkratna zasedba veleposestniških posestev po kmetih brez zemlje je bila zaman. Reformisti so delavce in kmete izdali. Naravno je, da stranka, ki ni hotela tega, kar bi bila lahko napravila, za kar je bila organizirana (lahko bi bila namreč prišla na vlado) in ki ni mogla napraviti tega, kar je hotela, namreč revolucijo, za kar organizacijsko ni bila pripravljena, — taka stranka ni bila več vredna, da obstaja združena, kakršna je bila; zato se je morala razbiti. Med njenimi člani ni bilo več enotnosti, vezala jih je samo strankina legitimacija. Nobena stranka ne more večno igrati vloge opozicije.

Slovenski komunisti v Socialistični stranki Italije so se naslonili na turinsko komunistično frakcijo, sicer pa so ustanovili svojo lastno frakcijo. Na kongresu Socialistične stranke Italije, ki je bil v Livornu od 15. do 21. januarja 1921, so oddale sekcije v slovenskem delu dežele večino svojih glasov komunistični resoluciji, to se pravi, za ustanovitev Komunistične partije Italije.⁹ Urednik socialnodemokratskega lista »Il Lavoratore Socialista« dr. Oberdorfer je zapisal v eni izmed številčk tega lista, da so na Primorskem in v Trstu dobili komunisti list »Il Lavoratore« v svoje roke za to, ker je večina komunistov v Julijski krajini slovenska. Resnica je, da je od vseh socialističnih dnevnikov v Italiji samo »Il Lavoratore« prišel v komunistične roke. In še tega so morali vzeti komunisti s silo, čeprav jim je pripadal. Reformisti ga niso hoteli dati. Toda poleg slovenskih je bilo tudi mnogo italijanskih socialističnih glasov, ki so ustvarili v Trstu močno komunistično gibanje, ki obstaja še sedaj.

⁹ Sekcije Julijske krajine, Trsta in Istre so na kongresu Socialistične stranke Italije oddale za komunistično resolucijo, t. j. za ustanovitev komunistične partije, 4462 glasov, za socialiste-maksimaliste 3286 glasov, za reformiste pa 30 glasov. Nekaj delegatov se je pri glasovanju vzdržalo. K tem podatkom dodajam še, da so fašisti preprečili odpotovati na kongres delegatom, ki so zastopali vsaj 1000 glasov in imeli nalogo glasovati za komunistično resolucijo.